

L'arqueologia a Sagunt

CARMEN ARANEGUI GASCÓ

L'estudi de l'arqueologia de Sagunt és una tasca a fer. El repàs de la bibliografia sobre el tema ens ho posa de manifest. Cal remuntar-se a la lectura d'obres del segle passat —Conde de Lumières, Laborde, Chabret— per a obtenir una visió de l'interès arqueològic de la ciutat, ja que és d'obligada referència en la història antiga d'Hispania.

Per això, dedicar l'atenció a l'arqueologia de Sagunt pot semblar una empresa sense perspectives, llevat que els punts de què tractaré serveixin per a aproximar-se a un programa de treball amb vista a garanties futures. Seguint aquesta línia pretenc desenvolupar aquesta conferència justificant aquesta pretenció en base a estudis recents que plantegen els problemes essencials, potser poc coneguts i, en realitat, no conclusos. Intentaré, en definitiva, d'afrontar una realitat, de buscar-li solucions i de demostrar, en suma, que l'absència d'excavacions arqueològiques sistemàtiques constitueix una llacuna que no supleixen els estudis monogràfics d'epigrafia i numismàtica ni el retorn a la interpretació dels textos clàssics.

El terme municipal de Sagunt és una àrea vital humanament i econòmica, la qual cosa incideix en la planificació arqueològica en molts sentits, obligant a preveure un nombre reduït d'intervencions d'excavació, minucioses i, sobretot, encaminat a resoldre aquells punts que són crucials per a la investigació. En aquest sentit, l'estudi previ sobre els plànols existents és imprescindible. L'aixecament a escala 1:5.000 per les àrees no urbanes i, especialment, el plànol fotogramètric a escala 1:1.000 realitzat pel Servei Tècnic de la Direcció General de BBAA, constitueixen documents molt importants a l'hora de posar en pràctica els treballs de camp.

Tot seguit parlaré de les orientacions que proporcionen aquestes anàlisis prèvies.

1. L'ACCÉS DE LA VIA AUGUSTA A LA CIUTAT

L'entrada des del nord de la Via Augusta a Sagunt no s'ha determinat encara amb exactitud. El recorregut d'aquesta ruta pel sud de la província de Castelló, les imprecisions quant a la ubicació de *Ad Noulas* i *Sebelaci* i la discussió sobre la possibilitat d'un traçat estrictament litoral o bé un xic allunyat de la costa no faciliten la tasca d'especificar si cap dels ponts antics que travessen el riu Palància correspon a la Via Augusta.

Els autors que s'han ocupat del tema indiquen que hi ha un pont romà enfront del circ, un altre d'antic enfront de la Porta Mitjana i, més a l'oest, un altre pel qual accedia l'antiga carretera de Terol, que era de pedra però que fou esfondrat per una torrentada del riu. La carretera nacional Barcelona-València ha passat fins no fa gaire per un pont de fusta. La sortida del sud de la via cap a València no presenta dubtes.

Al plànol podem apreciar que el pont tradicionalment descrit com a romà i relacionat amb la Via Augusta dóna a la paret septentrional del circ, la qual cosa representa un gran inconvenient a l'hora de suposar que canalitzava el trànsit d'una ruta tan important. Amb tot, aquest pont està alineat amb la pujada al castell, i així potser testimonia algun camí d'entrada a Sagunt anterior a la construcció del circ.

El pont que voreja per l'oest les *carceres* del circ condueix a la Porta Mitjana coincideix en la trama urbana amb un eix de cotes de nivell més baixes que es rastregen fins a l'actual ajuntament.

El pont que enllaça amb l'antiga carretera de Terol condueix al Camí Reial que circumvallava d'oest a est el flanc septentrional de la muralla medieval. En arribar al límit oriental de la ciutat s'orienta cap al sud i segueix cap a València i, a més, està situat en l'eix del Camí Vell de la Mar que mena al port antic de Sagunt.

La possibilitat que aquest Camí Reial sigui un tram d'una via romana és recolzada per la concentració d'inscripcions i monuments funeraris romans en l'àrea compresa entre la muralla i el circ romà.

2. LES NECRÒPOLIS ROMANES

El cementiri romà més extens de Sagunt està situat en la part oriental de la ciutat, entre la sortida cap a València i l'estació del ferrocarril. La publicació de l'epigrafia llatina saguntina, amb la indicació del barri o carrer on les inscripcions foren recuperades, dóna peu per a plantejar un estudi de distribució de làpides funeràries en la ciutat, i revela que hi ha agrupacions de restes funeràries no sols al carrer del Salvador i al de València, sinó també a la plaça del Cronista Chabret i al voltant del convent de la Trinitat. La situació de la necròpolis septentrional de Sagunt, per tant, ja podem començar a plasmar-la amb dades concretes.

3. EL CIRC ROMÀ

La delimitació d'aquesta necròpolis septentrional sembla venir donada per la implantació del circ romà, ja que els sondeigs realitzats en la seva àrea mai no han revelat l'aparició de restes funeràries.

Del circ de Sagunt no queda sinó la porta que dona al carrer dels Horts, i per això la planta dibuixada per Laborde i els estudis publicats per Bru són importants per a restituir la seva topografia sobre un plànol actual, la qual respon a un mòdul de parcel·lació típicament romà. Bru indica que la longitud del solar del circ és de 354 m, que són 10 *actus*; la distància de la *porta triumphalis* a la meta és de 284 m, és a dir, 7 *actus*, i l'amplada de 73,40 m, un xic més de 2 *actus*. Aquestes dimensions permeten la comparació d'aquest circ amb d'altres del món romà.

El projecte d'urbanització relacionat amb el circ, datable al segle II, anul·la l'eficàcia del pont romà sobre el riu Palància. Potser responia a una reestructuració urbanística del territori que haurem de tenir en compte quan parlem de Sagunt.

4. L'AQUÈDUCE ROMÀ

El fet que els mapes antics mostrin l'aqüeducte penetrant pel vessant mitjà occidental de la ciutat planteja el problema de deixar sense servei la plataforma superior del turó del castell. És probable que la part alta de la ciutat romana fos proveïda d'aigua per mitjà de cisternes, però per a confirmar aquesta suposició hom està seguint un possible trajecte des d'un punt del Palància amb una cota de nivell de més de 171 m d'altura —l'índex geodèsic del castell se situa a 171 m—, amb entrada al sector més elevat de la ciutat pel vessant occidental. Encara no hi ha resultats conclusius.

5. EL PORT DE SAGUNT

La localització del port antic de Sagunt ha estat debatuda a partir de suposicions basades més en la interpretació dels textos escrits que en un treball de prospecció arqueològica. Les excavacions han proporcionat arguments objectius per arribar a concloure que l'únic barri portuari amb nivells romans i pre-romans és al Grau Vell, a l'Alter de Golomer de la partida de Tamarit. Actualment l'Alter comprèn una àrea de 205 m per 75 m i té una altura de 2,9 m sobre el nivell del mar i sobre les terres circumdants, que són de marjals. Està unit al casc urbà pel Camí Vell de la Mar.

Es tracta, doncs, d'un jaciment petit, amb un nucli de població i algun enterrament romà, que té interès perquè permet que surtin a la llum les característiques d'un assentament portuari generat per una ciutat ibero-romana.

L'última campanya d'excavacions obliga a modificar l'apreciació feta després de les dues primeres campanyes en el sentit que les construccions que es descobriren allí no eren rellevants. Hom està descobrint un edifici important la qualificació del qual és encara ara prematura. Podem datar-lo del segle II, amb una reconstrucció del segle III.

L'única seqüència estratigràfica de què disposem per al terme de Sagunt ens dona dates de fundació enquadrades dins el període comprès entre el 420 i el 325 a.C. Distingim una fase diferenciada que correspon als segles III, II i primera meitat de l'I a.C., amb ceràmiques del taller de les petites estampilles i dels tallers catalans que fabriquen vaixel·la de vernís negre, a més de les campanianes; una primera urbanització romana datable cap als anys 40/30 a.C.; reconstruccions importants als segles II i III. No hi ha cap nivell de destrucció que pertanyi al segle III, i cal situar la desocupació del lloc a finals del segle V.

6. EL CASC HISTÒRIC DE LA CIUTAT

Constituint pel cim del turó del castell i per la ciutat intramurs, mostra dues àrees diferenciades d'implantació humana: l'una, alta, a 171 m sobre el nivell del mar, monumental, seu de l'ocupació més antiga, i l'altra al vessant que baixa cap al Palància.

En línies generals, el perímetre de la muralla medieval és conegut.

La zona que abraça el casc històric intramurs comprèn una extensió de 40 ha, de les quals 8 pertanyen a la plataforma superior del turó. La coincidència dels recintes emmurallats medieval i romà fou recolzada per Chabret en base a algunes restes arquitectòniques que ell va observar en la porta occidental —Porta de Terol—, en el llenç nord —Torre de l'Hospital— (desautoritzats més tard per González Simancas), i en l'oriental prop de la Porta Ferrissa. També determinà un parament de carreus al Raval del Salvador.

Fins que no es facin excavacions arqueològiques en solars situats en la línia de la muralla no podrem resoldre les qüestions històriques que aquesta planteja. Sí que és legítim, però, traduir la dada de les 40 ha d'extensió al panorama propi de les ciutats hispano-romanes. En aquest sentit és bo de remarcar que els autors que donen notícia de les àrees urbanes romanes d'Hispania estan en desacord, probablement perquè han deduït llurs dades de plànols a escales reduïdes o defectuoses. Així, Tarradell dona 19 ha i 120 ha per a les extensions mínima i màxima de Mèrida, entre 50 i 70 ha per a Còrdova, 70 ha per a Tarragona, unes 80 ha per a Cartagena, 9 ha per a Barcelona, 50 ha per a Saragossa, 5 ha

per a Toledo i 37 ha per a Lugo. Blázquez dona 26 i 49 ha per a Mérida, 70 ha per a Còrdova, 36 ha per a Tarragona, 12 ha per a Barcelona, 30 i 60 ha per a Saragossa, 9 i 10 ha per a Lugo, 6 ha per a Girona, 50 ha per a Pamplona i 130 ha per a Clunia. València, l'interès de la qual, comparant-la amb Sagunt, és evident, abraça una àrea intramurs de 13,7 ha segons els dibuixos que il·lustren una publicació recent. Aquestes extensions són petites si les comparem amb les grans ciutats romanes de la vall del Roine i del sud de França: Lió, 140 ha, Vienne, unes 200 ha, Nîmes, 225 ha, però són comparables a les d'algunes ciutats del nord d'Itàlia: Aosta, 42 ha, Trèveris, 72 ha.

Malgrat la poca fiabilitat de les dades per a Hispània, podem concloure que 40 ha del casc històric intramurs de Sagunt és una xifra coherent segons la perspectiva de les ciutats romanes hispanes. Hem d'afegir que han de representar l'extensió màxima de la ciutat, atribuïble, en principi, a l'època imperial.

L'anàlisi del plànol planteja, d'altra banda, la possibilitat que una part del vessant septentrional estigués cenyida per una muralla en una època prèvia a la de la construcció de la muralla romano(?)-medieval.

Quant al cim del castell, coincidint aproximadament amb la corba de nivell de 130-140 m, no hi ha dubte que existeix una muralla ibèrica. Laborde en parla, i les excavacions a l'indret d'Els Tres Pouets, pròxim a la pedrera, així ho han confirmat. El que no ha estat indicat encara és la solució d'aquest traçat pel vessant que mira al Palància; el minuciós estudi sobre el plànol dona, de nou, orientacions que convé que tinguem en compte. Emplaçant sobre el cadastre el mur de l'anomenat Temple de Diana, de tècnica i proporcions força paral·lelitzables a les d'una obra defensiva pre-augustiniana, observem un eix que coincideix amb el naixement de l'antiga pujada al castell, que dista 177 m de l'angle descrit pel mur de Diana, la qual longitud equival a l'estadi, és a dir, a 5 *actus*. En ajut de la interpretació d'aquesta línia com a delimitadora de dues àrees en el casc antic de la ciutat podem dir que hi ha al davant de la pujada al Castell i entre la Plaça del Cronista Chabret i la de l'Ajuntament confluències radials de carrers, la qual cosa significa, en el comportament parcel·lari, l'existència de passos o portes que no tenen sentit quan la urbanització intramurs obeeix a una planificació *ex novo*, però que en tenen quan hi ha la possibilitat de considerar un desenvolupament per fases, molt possible a Sagunt. La porta o pas que dona a la Plaça de l'Ajuntament presenta una cota de nivell més baixa, de manera que tota la costa que puja des del Palància, passant per la Porta Mitjana, pot ser seguida fins a arribar a aquest punt. Per últim, l'orientació de la parcel·lació al nord i al sud d'aquesta suposada línia de muralla és diferent, i aquest fet no pot explicar-lo sols l'existència del pendent, ja que és més acusat al vessant superior que al mitjà. En conseqüència, podem pensar que la discontinuïtat expressada pels elements que hem assenyalat és el resultat de l'evolució de la ciutat, i que un sector del vessant septentrional

estigué delimitat per una muralla en època ibèrica o republicana. Aquesta proposta ens obliga a preguntar-nos com cal interpretar el parament amb contraforts rematats en bisell visible a tocar de l'actual accés al Castell. Ara és un potent mur de contenció que suporta el gran terraplè en el qual s'alcen les construccions romanes i post-romanes, però els treballs rutinaris de manteniment i neteja que es fan al jaciment estan posant de manifest que l'anivellament d'aquest sector, portat a terme en el moment en què s'urbanitzava per convertir-lo en el Fòrum dels Baebios de l'època d'August o un xic anterior, eleva la cota d'ocupació en uns 4 o 5 m, per la qual cosa caldrà que prenguem les mesures convenients per saber quina funció hem d'assignar a l'esmentat mur.

Molt em temo que haurem de fer també la restitució d'aquest fòrum sobre el paper, interpretant els temples i els edificis dibuixats per Laborde, ja que ens resten molt poques possibilitats d'excavació.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- G. ALFÖLDY: *Los Baebii de Saguntum*, T.V. del SIP, núm. 56, València, 1977.
- C. ARANEGUI: *Excavaciones en el Grau Vell (Sagunto, Valencia)*, T.V. del SIP, núm. 72, València, 1982.
- F. BELTRÁN: *Epigrafía latina de Saguntum y su territorium*, T.V. del SIP, núm. 67, València, 1980.
- S. BRU: *Les terres valencianes durant l'època romana*, l'Estel, València, 1973.
- A. LABORDE: *Viatge pintoresc i històric. El País Valencià i les Illes Balears*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1975, pp. 30-56.
- Cd. de LUMIARES: *Inscripciones y antigüedades del Reino de Valencia*, Memorias de la Real Academia de la Historia, VIII, Madrid, 1852.
- A. CHABRET: *Sagunto, su historia y sus monumentos*, I, Barcelona, 1888.
- P. ROILLARD: *Investigaciones sobre la muralla ibérica de Sagunto*, T.V. del SIP, núm. 62, València, 1979.
- L. VILLALONGA: *Las monedas de Arse-Saguntum*, Barcelona, 1967.